

Степан ВОВКАНИЧ, Христина КОПИСТЯНСЬКА

ВІЗІЯ СОЦІОГУМАНІСТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Конституційно закріплена соціальна орієнтація Української держави, її націленість на розбудову громадянського суспільства зобов'язують владні структури до пріоритетного вирішення саме соціальних проблем, що полягають, з одного боку, в забезпеченні людям життєвого комфорту, з іншого - громадянської злагоди, консолідації населення в сильну, політичне зрілу та інтелектуально розвинену націю. Лише така нація спроможна подолати труднощі трансформаційного періоду, реалізувати радикальні соціально-економічні реформи, врешті, вибороти Україні гідне місце у світовій співдружності демократичних держав, життєдіяльність яких ґрунтується на найбільш прогресивних політичних, господарських та науково-технічних стандартах.

Конкретний зміст соціальних цілей і програм держави, перед якою постають відповідні завдання, визначається необхідністю створити умови для фізичного і духовного благополуччя громадян. Остаточним соціальним призначенням будь-якої держави, квінтесенцією її владних функцій є максимальна реалізація людського ества громадян, яке має три взаємопереплетені форми вияву: індивідуальну (власне людина, особистість), спільноту (сім'я, група, колектив) та суспільну (етнос, нація, народ).

Найвідповідальнішою категорією, що окреслює коло цих завдань, характеризує їх людський вимір, синтезує у визначальну суспільну мету, є поняття гуманізму. Модель державотворчої політики, побудована з урахуванням даних завдань, має бути означена як соціогуманітарна, або соціогуманістична. При цьому термін "гуманістичний" видається більш точним і концептуально адекватним, аніж традиційно застосовуване окреслення "гуманітарний", яке має вужче значення, а через однозначне використання його у словосполученні "гуманітарна допомога" набуло останнім часом благодійницького змісту.

Гуманістичне наповнення усіх аспектів державної політики, окрім елементарної турботи про матеріальне благополуччя та соціальне облаштування населення, означає обов'язкове урахування громадянської сутності людини, її національної ідентичності, а відтак формування і здійснення відповідних духовних та інтелектуально-культурних потреб і запитів. Такий підхід вивіщує розуміння сенсу людського життя, а вирішення соціальної проблематики підіймає на вищий концептуальний щабель.

Проблему задоволення патріотичних і, зокрема, національних потреб населення доцільно розглядати в контексті громадянських прав і свобод, котрі мають бути забезпечені на трьох рівнях: особистому, груповому чи спільнотному і загальнонаціональному. Підкреслювати це доводиться через характерну для нашого часу недооцінку важливості спільнотного і особливо загальнодержавного аспекту національної самореалізації. Ігнорування цього аспекту притаманне як діючим політичним системам, так і науковим концепціям. Воно позначається не лише на повсякденній практиці самовияву громадян, особливостях їхніх національно-етнічних відносин у приватному житті, але й на віддзеркаленні та трактуванні відповідних проблем у суспільній свідомості.

Індивідуалізації національно-етнічної проблематики, а відтак звууженню методологічних підходів до її вирішення

посприяла Гельсінська Декларація Прав Людини. Справедливо загострюючи увагу світового співтовариства на питаннях дотримання громадянських прав і свобод, захисту людей від тоталітарних режимів, різних форм свавілля з боку панівних структур, Декларація водночас обмежується особистим, у кращому випадку особистісним розумінням феномена людини як такої, що зміст та сенс її життя не виходить за рамки приватних, індивідуальних стосунків, потреб та інтересів. Відтак цей документ призвів до закріплення і тиражування у громадській думці різних країн і народів дещо звууженої, односторонньої концепції демократичного суспільного устрою, якому, мовляв, навіть суто громадянські права і свободи, особливо ті, що пов'язані з реалізацією національної незалежності, виявом патріотичних почуттів, потрібно забезпечувати саме в індивідуальному плані. Логічним наслідком перенесення цього підходу на національні стосунки є наголошення пріоритетності в них особистого над суспільним, визнання першочерговості задоволення вимог меншості порівняно з більшістю і в кінцевому підсумку охорони прав національних груп (меншин) за рахунок більшого чи меншого обмеження можливостей основного етносу.

Таке концептуальне вирішення є об'єктивно обґрунтованим за умов добре сформованої національної держави, в якій чітко домінують визначальні атрибути, функціональні і культурологічні вияви титульної (основної) нації. Однак стосовно держав, що виходять з колоніальної залежності, з успадкованим від неї другорядним статусом основного етносу та відбитком меншовартості у його ментальності, політика переважаної підтримки національних меншин є несправедливою, згубною як для розвитку або й існування титульних націй, так і для гармонізації відносин між різними етнічними групами всередині держави.

Зазначена правова політика замість закріплення декларованої рівності у правах громадян неухильно призводить у постколоніальних країнах до закріплення особливого статусу і, зрештою, панівного становища в суспільстві однієї з меншин - тієї, котра репрезентує етнос учорашніх колонізаторів, - а звідси й до подальшої експансії в інформаційному та соціально-психологічному просторі держави відповідних мовно-культурних ознак, звичаєвості тощо. Саме це й відбувається в Україні з російською меншиною.

Світовому співтовариству слід радикально переглянути концепцію національної самореалізації народів, етнічних груп, окремих громадян та виробити систему відповідних практичних підходів. Поряд з індивідуальним правом кожної людини на культурно-національний самовияв, реалізацію своїх етнічних ознак, формування на їх підставі адекватного мікросоціального середовища і т. ін., у міжнародному праві мають бути закріплені й аналогічні права та можливості націй і народів. Перш за все це стосується прав основних автохтонних етносів на їхніх споконвічних землях: без надійного державного гарантування їм можливостей національного самовияву на власних теренах втрачається природний ґрунт і правова база для адекватної життєдіяльності усієї множини народів світу, збереження їхніх мов, розвитку самобутніх культур як невід'ємних складових людської цивілізації.

На нашу думку, спеціальною Декларацією ООН належало б закріпити беззастережне право кожного народу (нації) на власну батьківщину та її державність на етнічних землях, а також на державний статус рідної мови як обов'язкового атрибута повноцінного буття нації, інструмента її духовно-інтелектуального, етнокультурного, інформаційного самовияву та розвитку. Більше того, народам, які позбулись коло-

ніального становища, слід надавати своєрідний статус особливого сприяння у сфері відродження національної мови та культури, подолання наслідків їх інгібування (пригнічення) імперськими чи тоталітарними режимами. Натомість, принаймні стосовно новоутворених держав на пострадянському просторі, західні країни акцентують увагу майже виключно на економічному сприянні, яке, зрештою, обмежується здебільшого "гуманітарною допомогою".

Коли йдеться про окрему людину, то світове співтовариство декларує повагу саме до таких вагомих і "резонансних" громадянських її прав, які пов'язані з потребою мати батьківщину, належати до певного етносу, обирати для себе чи створювати відповідне інформаційно-культурне середовище, реалізувати власну національність у мовленні, творчості, побутовому облаштуванні, дотримуватись певних традицій і обрядів та ін.

Тому виявом крайньої непослідовності й алогічності є обмеження відповідних прав людей, котрі, живучи на власних історичних теренах, складають більшість населення держави. Найбільш парадоксальним при цьому є те, що головним і чи не єдиним аргументом, за допомогою якого мотивуються згадані обмеження щодо основного етносу, є саме його статус "національної більшості" (вважаємо припустимим таке окреслення, як логічне продовження терміна "національна меншина").

В Україні така стратегія однозначно спрацьовує на користь виключно російської меншини, ціла низка соціально-демографічних та соціально-психологічних особливостей якої є несприятливими для консолідації нації та формування громадянського суспільства, зокрема висока урбанізованість, здебільшого компактне проживання у великих індустріальних центрах; пропорційно більша, ніж серед всього населення, належність до соціально впливових і престижних професій; вища частка в робітничому середовищі, а також серед пенсіонерів (насамперед відставних військових). Психологічно багатьох представників російської меншини вирізняє переважне небажання зважати на національні і громадянські почуття й потреби етнічних українців, байдуже, негативне або й відверто вороже ставлення до української мови та несприйняття її державного статусу, незрозуміння багатьох інших проблем становлення держави і т. ін. Зазначені властивості історично запрограмовані і визначаються власне імперським статусом царської, а згодом радянської Росії. Цей комплекс обставин породжує вельми специфічну роль російської меншини в українському суспільстві як гальмівного чинника державотворчих і націотворчих процесів.

Таким чином, виразно простежується драматизм становища титульного етносу в Україні, обмеженість сфер і зон функціонування національної мови, зумовлена довголітнім поєднанням впливів тоталітаризму і імперського шовінізму. На пострадянських теренах дія цих чинників спричиняє серйозні перешкоди для подальшого розвитку, а відтак й існування багатьох мов. Збереження зазначених тенденцій загрожує втратою відповідних різновидів національного інтелекту та культури як органічної складової загальнолюдського доробку і практично корелює з перспективою відмирання самих етносів.

Отже, у постколоніальних державах варто було б передбачати законодавче закріплення за громадянами прав та обов'язків, пов'язаних зі сприянням державному розвитку основної нації на її історичних теренах. Інтегральним суб'єктом реалізації цих прав і обов'язків необхідно визнавати відповідну політичну націю в цілому, тобто усі групи і спільноти, які сформувалися в її межах.

Треба відзначити, що між політикою, спрямованою на дотримання та захист індивідуальних громадянських прав, а також - прав народів і націй, немає принципової суперечності, оскільки кожен громадянин виступає водночас і як член, представник політичної нації, більш чи менш свідомий, і як активний учасник державотворчих процесів, і в цьому статусі його особисті інтереси збігаються із загальнонаціональними. Тому прогресивне, актуальне і в наш час гасло українських патріотів "свободу народам і націям" набуває сьогодні нового звучання: "права людині - права народам і націям на їх етнічних землях".

Згадана суперечність може бути остаточно усунена, якщо в суспільній свідомості знайде адекватне відображення вагомості і соціальна значущість саме тієї компоненти прав людини, котра пов'язана з національно-патріотичними потребами і почуттями. Це вимагає від політиків та політологів, а у підсумку - від кожного громадянина осмислення та розуміння індивідуального людського буття в контексті історичної долі нації як цілісної і невід'ємної складової геополітичної системи. Зрештою, що не декларувалося б у різних міжнародних документах і не проголошувалося б з високих трибун ООН, Ради Європи та ін., в цивілізованих країнах світу саме права етнічної більшості та статус титульної нації є добре захищеними і практично непорушними. Це зобов'язує кожну з них і дає можливість оберігати і підтримувати на власних теренах національні меншини, формуючи спільно з ними єдиний суспільний організм, а також турбуватися про свої етнічні відгалуження за кордоном, які належать до меншин на теренах інших держав.

Загалом у комплексі чинників, що впливають на становлення нації як інтегрованої державотворчої спільноти, виділяються три великі блоки: матеріальний (економічні, природно-територіальні, організаційно-управлінські явища і процеси), духовно-культурний і інформаційно-комунікативний. На сьогодні громадяни України спільно володіють цілісною територією держави, мешкають на своїх історичних землях, мають глибоке етнічне коріння та багату духовно-культурну спадщину (щоправда, погано усвідомлювану і тому недостатньо освоєну). Натомість найменш розвинутими на сьогодні й найслабше розкритими є фактори інформаційно-комунікативної дії, зокрема лінгвістичні. Водночас усне та писемне мовлення є, як відомо, найпершим провідником інформації та засобом комунікації. Мовне спілкування, усі надбання духовної, наукової, художньої творчості, що в свою чергу вимагають концептуального осмислення з використанням мовного категоріального апарату і лінгвістичного оформлення, є не лише головним носієм інтелектуального потенціалу, але й незамінним інструментом формування і консолідації нації.

Ось тому Україні вкрай необхідна така державна соціо-гуманістична стратегія, яка визначить стрижневу роль саме української культури та лінгвістичної інформаційно-комунікативної системи у становленні цілісної державної нації.

Українська політична нація, під якою мається на увазі спільнота усіх громадян незалежно від їх етнічного походження та яка спроможна забезпечити утвердження національної держави, повинна і може бути сконсолідована виключно навколо української більшості, оскільки саме вона:

- є в Україні основним і титульним етносом, укоріненим на одвічно належних йому теренах;

- виступає первісним творцем і водночас найчисельнішим суб'єктом сприйняття ("споживання") духовно-культурного середовища, що його єдиним природним та історично

обумовленим місцем самобутнього розвитку і повнокровного вияву здатна бути тільки українська земля;

- є історичним будівничим державної ідеології, суб'єктом державотворення й державних змагань за волю і незалежність своєї Батьківщини;

- врешті, відзначається винятково конструктивним менталітетом, ознаками якого є миролюбність, несхильність до агресії, територіальної та психологічної експансії, толерантність у взаєминах з усіма етнічними групами, політична терпимість і терплячість щодо соціальних негараздів, а тому може виступати гарантом політичної рівноваги та суспільної злагоди (що підтвердив розвиток подій упродовж найважливішого для населення початкового періоду сучасного державного будівництва, радикального реформування суспільно-політичного устрою та економічної системи).

Проте саме через згадані особливості свого менталітету українці не лише й досі не опрацювали необхідних механізмів формування у своїй державі політичної нації, не запровадили дієвих форм захисту інформаційного та географічного простору України, але й не запозичили традиційного інституту натуралізації, який ефективно функціонує практично в усіх країнах усталеної демократії і вже знайшов конструктивне застосування у посттоталітарних республіках Прибалтики.

Історична справедливість, доцільність та перспективність офіційної стратегії і тактики, спрямованих на формування в Україні політичної нації на базі українського етносу, повинні бути концептуально опрацьовані та оформлені у вигляді цілісної системи ідеологічного забезпечення процесів державотворення і націотворення. Практичне втілення цієї ідеології має здійснюватися через спеціальні державні програми, нормативні документи, а також послідовні інформаційно-пропагандистські заходи і акції.

Розробка наукової концепції соціогуманістичної політики держави, створення теоретико-методологічного підґрунтя для ідеології формування політичної нації вимагають системних міждисциплінарних досліджень за участю філософів, політологів, правників, економістів, соціологів, соціальних психологів тощо.

В Інституті регіональних досліджень ПАН України паралельно з розробкою профільних наукових тем з регіональної економіки впродовж останніх років проводяться дослідження з соціогуманістичної проблематики (гуманізація і елітаризація суспільства, розвиток інтелектуального потенціалу нації та формування національної еліти, зокрема науково-технічної). Деякі одержані результати були апробовані в наукових доповідях і доповідних записках до державних керівних органів, опубліковані у вітчизняних та зарубіжних журналах, а також склали теоретичну базу для організованої інститутом Міжнародної наукової конференції "Національна еліта та інтелектуальний потенціал України".

За умов поглиблення відповідних досліджень та залучення спеціалістів із споріднених галузей знань, в тому числі й відповідальних посадових осіб, причетних до формування державної соціогуманістичної політики, може бути підготовлена комплексна наукова програма з даних питань, орієнтована на застосування також і за межами України.

На міжнародному рівні Україна повинна стати автором політичної ініціативи, спрямованої на забезпечення історичної справедливості у ставленні світового співтовариства до постколоніальних націй і народностей, які утверджують власну державність. Це, зокрема, могли б бути підготовка Конвенції про захист права етносів на державний розвиток на своїх історичних теренах, а також формування Пропозицій щодо спеціальних доповнень до норм Міжнародного права, які б регулювали засади і умови формування політичної нації навколо основного етносу і т. ін.

Моральне право Української держави на згадані ініціативи, більше, її історичний обов'язок здійснювати відповідну національну політику зумовлюються масштабами жертв і втрат, що їх зазнав український народ внаслідок багатовікового колоніального, а також тоталітарного гноблення, які поставили один із найчисельніших у Європі етносів перед загрозою духовно-інтелектуальної та психологічної руйнації і фізичного зникнення.